

स्थानिक स्वराज्य संस्थे समोरील आव्हाने

स्थानिक स्वराज्य संस्थेमध्ये ग्रामपंचायत, पंचायत समिती व जिल्हापरिषद ही ग्रामीण विकासाची त्रिसुत्री आहे. गाव पातळीवर ग्रामविकासात ग्रामपंचायतीची भूमिका ही अत्यंत महत्वपूर्ण असते. ग्रामसभा ही प्रत्यक्ष लोकशाहीचे प्रतिबिंब असून आज ग्रामपंचायतीच्या व्यवस्थेत ग्रामसभेला अनन्य साधारण महत्व आहे. ग्रामसभा या लोकशाही सक्षमीकरणाच्या दृष्टीने कार्य करीत असून ७६ व्या घटनादुरुस्ती नुसार ग्रामसभेला घटनात्मकदृष्ट्या अधिकार बहाल करण्यात आलेले आहेत. अशा या ग्रामसभा गावातील लोकांच्या प्रतिबिंबाचे प्रतिनिधीत्व करतात. असे असले तरी स्थानिक स्वराज्य संस्थे समोरील आव्हाने पुढील प्रमाणे दिसून येतात.

१. लोकशाहीच्या सक्षमीकरणाचे आव्हान

स्थानिक स्वराज्य संस्था ही लोकांना शासन कारभारात सहभागाची संधी देते. यामुळे गावाच्या विकासातील निर्णय प्रक्रियेमध्ये गावातील सर्व लोकांचा सहभाग होतो. यातून लोकशाहीच्या विषयी लोकांच्या मनात आस्था निर्माण होते आवश्यक असते. लोकशाहीमध्ये मतदार हा राजा असतो व तो ख-या अर्थाने ग्रामसभेच्या माध्यमातून आपल्या अधिकाराचा वापर करतो. स्थानिक स्वराज्य संस्थामधील ग्रामसभेमुळे राज्यघटनेविषयी व लोकशाहीच्या प्रक्रियेविषयी लोकांच्या मनात आस्था निर्माण होते पण प्रत्यक्षात लोकांना आपल्या मतदानाचा हक्का बाबत जागृती नसणे. स्थानिक स्वराज्य संस्था हि लोकशाहीची प्राथमिक पायरी आहे याबाबत लोकांच्यात अभाव असल्याने लोकशाहीच्या सक्षमीकरणाचे आव्हान निर्माण झाले आहे.

२. गावाच्या विकासामध्ये प्रत्यक्ष सहभागाबाबत उदासीनता :-

विकेंद्रीकरणाची लोकशाही प्रक्रिया प्रत्यक्षात ग्रामसभेच्या मार्फत होते. लोकशाही व्यवस्थेतील राजकीय प्रक्रियेतील निर्णय क्षमतेमध्ये व विकासात प्रत्यक्ष मतदारांना सहभाग घेता येत नाही. स्थानिक स्वराज्य संस्था मधील ग्रामपंचायत, पंचायत समिती व जिल्हापरिषद एकमेव असे व्यासपीठ आहे की जेथे मतदारांना प्रत्यक्ष सहभाग घेऊन गावाच्या विकासाचा नियोजित आराखडा तयार करण्याच्या प्रक्रियेत सहभाग घेता येतो. तसेच आपल्या अधिकाराचा वापर करून विकासाला बाधक असणा-या गोष्टीबाबत असंमती दाखवता येते. पण या बाबत गावाच्या विकासामध्ये प्रत्यक्ष सहभागाबाबत उदासीनता दिसून येत यामुळे गावाच्या विकासात लोकांचा सहभाग दिसून येत नाही. यामुळे अनेक गावाच्या विकासाच्या योजना अयशस्वी होताना दिसतात.

३. लोकाभिमुख व्यवस्था निर्माण करताना नोकरशाहीचा प्रभाव

स्थानिक स्वराज्य संस्थे मध्ये ग्रामपंचायत, पंचायत समिती व जिल्हापरिषद व्यवस्थामध्ये दलित, आदिवासी, महिला व तरुणांच्या आशा, आकांक्षा, व्यथा, आवाजहीन लोक, दुर्बल घटक, आणि महिलावर्ग यांचा प्रामुख्याने तळागाळातील समुदायामध्ये यात समावेश केला जातो. सामाजिक, आर्थिक अशी लोकाभिमुख व्यवस्था यातून प्रकट होते. पण यात नोकरशाहीचा प्रभाव दिसून येतो नोकरशाही व्यवस्थावर लालफीतशाही व भ्रष्टाचार याचा प्रभाव असल्याने लोकाभिमुख व्यवस्था निर्माण होताना अनेक अडचणी येतात.

४. शासकीय योजनांचा लाभ तळागाळा पर्यंत पोहचत नाही.

स्थानिक स्वराज्य संस्थे मध्ये ग्रामपंचायत, पंचायत समिती व जिल्हापरिषद व्यवस्थेत शासनाद्वारे राबविल्या जाणा-या विविध योजनांच्या लाभार्थीची निवड करण्याचा अधिकार दिला आहे. तसेच विविध योजनांची कार्यप्रणालीचे निरीक्षण करण्याचा अधिकार असल्यामुळे ग्रामसभा ही शासकीय योजनांचा लाभ तळागाळातील वंचित घटकांना पोहचविण्याचे कार्य दिले असले तरी नोकरशाहीची उदासीनता व राजकारणा याच्या प्रभावामुळे शासकीय योजनांचा लाभ तळागाळा पर्यंत पोहचत नाही.

५. ग्रामसभा राजकीय आखाडे बनले आहेत .

ग्रामसभा ही ग्रामीण विकासात फक्त शासकीय कागदपत्र पाहणे, मंजूरी देणे, ठराव करणे याबाबतच नसून गावातील स्थानिक समस्या व त्यांच्याविषयीचे प्रश्न उपस्थित करून त्याच्याबाबत साधक बाधक चर्चा करणारे व्यासपीठ आहे. पण याचा वापर राजकीय हेवे देवे , राजकीय संघर्ष यासाठी जास्त होताना दिसून येतो. तसेच ग्रामसभा म्हणजे विरोधी गटाचे उद्रे काढण्याची जागा बनली आहे. लोकशाहीत राजकारण असणारच असे गृहीत धरले तरी ग्रामसभा रोखून विकासात अडथळा निर्माण करण्यासाठी ते वापरले जाऊ लागले आहे. म्हणजे लोकशाहीनेच लोकशाहीचा संकोच करण्याचा हा प्रयत्न आहे. नोकरशाहीतील अधिकारी, प्रतिनिधी डोळ्यावर पट्टी तरी बांधतात किंवा गावाच्या राजकारणात सामील होतात. परिणामी अनेक सभांची गणसंख्या फक्त कागदावर दाखवली जाते व यामुळे गावांला सक्षम करण्याच्या उद्देशाने आखलेली योजना अंमलबजावणीच्या पातळीवर निष्प्रभ दिसते.

६. जनतेपर्यंत माहिती पोहचवण्यास विलंब

स्थानिक स्वराज्य संस्थे मध्ये ग्रामपंचायत, पंचायत समिती व जिल्हापरिषद व्यवस्था विकासाच्या, निर्णयाच्या दृष्टीने फार महत्वाची आहे. पण या व्यवस्थेची कामकाजाची माहिती व पध्दती जनतेपर्यंत उदासीनता दिसून येते.

७. स्थानिक स्वराज्य संस्थे मधील ग्रामसभेबाबत उदासीनता

स्थानिक स्वराज्य संस्थे मध्ये ग्रामपंचायत, पंचायत समिती व जिल्हापरिषद व्यवस्थेत ग्रामसभा हे प्रत्यक्ष लोकसहभागाचे प्रतिक आहे . मतदार हे सदस्य ग्रामसभा बैठकीतील विषय हे व्यवस्थापकीय भूमिकेला अनुसरून असतात. स्थानिक प्रश्न, सामुहिक समस्या, वैयक्तिक प्रश्न याची चर्चा होण्यासाठी वेळही कमी मिळतो. यामुळे मग कशाला सभेत जायचे? असेही लोकांना वाटू लागते व तटस्थता व निशक्रीयता निर्माण होत असल्याचे दिसून येते.

८. स्थानिक स्वराज्य संस्थे मध्ये ग्रामसभा सक्षमीकरणाचे आव्हान

सत्तेचे विकेंद्रीकरण करून खेडोपाडी विखूरलेल्या सामान्यांचे सक्षमीकरण करण्यासाठी ग्रामसभांची योजना करण्यात आली. परंतु त्या विषयी कमालीची अनास्था आढळत आहे. ग्रामपंचायतीच्या कारभाराची माहिती ग्रामसभेच्या माध्यमातून जनतेपर्यंत पोहचवली जाते. ग्रामसभाही लोकसहभाग, लोकमताची दखल व जनमताचा अंकुश ठेवण्यास उपयुक्त ठरणारे साधन आहे. मात्र या साधनाचा पुरेपूर उपयोग होताना दिसत नाही. एका अतिशय क्रांतीकारी निर्णयाच्या अंमलबजावणीत निर्माण होत असलेले अडथळे आणि कायद्यालाच चकवा देण्याची वाढती वृत्ती पाहिली तर गावांतील एक राजकीय फड असेच स्वरूप ग्रामसभेला प्राप्त झाले आहे.

९. स्थानिक स्वराज्य संस्थे मध्ये महिला सहभागाचे आव्हान

स्थानिक स्वराज्य संस्थे मध्ये महिलांचा सहभाग अधिक अपेक्षित आहे. कोणत्याही निर्णय गावांने एकत्रित घ्यावा म्हणून महिलांच्या उपस्थितीला महत्व देण्यात आले आहे. महिला गैरहजर राहणे याचाच अर्थ अर्धा गाव गैरहजर राहणे असा होतो. पुरुषप्रधान संस्कृतीचे वर्चस्व असल्याने ग्रामपंचायतीवर निवडून गेलेल्या महिलांनीही सभेस उपस्थित राहू नये अशी स्थिती आहे. राजकारण आणि पुरुषी वर्चस्व यातून महिलांना जाणीवपूर्वक सहभागापासून दूर ठेवले जाते. त्यामुळे सभेतील महिलांची उपस्थिती व सहभाग अत्यल्प आहे. हे सर्वेक्षणातून स्पष्ट झालेले आहे. तसेच यांच्याशी निगडीत वरिष्ठ शासकीय अधिकाऱ्यांच्याकडून त्याला पुष्टी मिळते

एकंदरीत स्थानिक स्वराज्य संस्थे मध्ये गावातील सामुदायिक कर्तव्यांचे व आशा- आकांक्षांचे प्रतिक आहे. त्यामुळे वरील आव्हानांना दूर करण्यासाठी प्रयत्न झाले पाहिजेत

प्रा.डॉ.टी.एम.पाटील
उपप्राचार्य व विभागप्रमुख
राज्यशास्त्र विभाग,
सदाशिवराव मंडलिक महाविद्यालय,मुरगुड